

1.01

UDK 343.813(497.4 Lj)"1846"

Prejeto 13. 11. 2006

Mitja Sunčič*

K zgodovini ustanavljanja prisilne delavnice v Ljubljani

IZVLEČEK

Na podlagi arhivskih virov predstavlja avtor ustanovitev provincialne prisilne delavnice v Ljubljani leta 1847. Namenjena je bila zlasti motečim rokovnjačem, ki so ogrožali javno varnost v deželi. Prvi predlog za njeno ustanovitev je dal okrožni urad v Ljubljani leta 1819, do ustanovitve pa so se njeni snovalci spopadali predvsem s finančnimi težavami. Pomembni prelomnici na poti do ustanovitve sta bili smrt, stolnega kanonika v Ljubljani, Lovrenca pl. Schluderbacha leta 1835, ki je vse svoje premoženje zapustil za gradnjo delavnice in odobritev državnega posojila leta 1844. S tem je bilo zbrano dovolj denarja, da se je gradnja aprila 1846 začela; obratovati je začela 14. oktobra istega leta na Poljanskem nasipu, ko so iz graške in praške ustanove v Ljubljano pripeljali 28 tam zaprtih kranjskih prisiljenecov. Bila je urejena po zgledu prisilne delavnice v tirolskem mestu Schwatzu.

Ključne besede: Ljubljana, 19. stoletje, socialna zgodovina, kaznovanje, prisilne delavnice

ABSTRACT

TOWARDS THE HISTORY OF THE PRISON WORKHOUSE IN LJUBLJANA

On the basis of archive sources, the author deals with the foundation of the provincial prison workhouse in Ljubljana in 1847, which was above all intended for the detention of thieves and petty criminals considered as a public threat. Although the idea of a prison workhouse had been first suggested by the Ljubljana District Bureau in 1819, it took many years before the project was completed, mainly due to financial problems. Two decisive moments on the path towards the realisation of the project were the death in 1835 of Lovrenc Schluderbach, a canon of the Ljubljana Cathedral, who bequeathed all his assets towards the construction and the granting of a state loan in 1844. In this way, a sufficient amount of money was collected and the construction of the prison workhouse finally began in April 1846 at Poljanski nasip. It became operational on 14 October when 28 Carniolan convict labourers were transferred to it from institutions in Graz and Prague. It was modelled on the prison workhouse in the Tyrolian city of Schwatz.

Key words: Ljubljana, nineteenth century, social history, sanctioning, prison workhouses

* Univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: mitja.suncic@inz.si

"Prisilne delavnice so ustanove, v katerih se tam priprte delomrzne in brezdelne osebe s prisilo privaja k delu."¹ Tako so prisilno delavnico opredelili pravniki, avtorji avstrijskega državnega slovarja. Zgodovinarji, ki se ukvarjajo s tovrstno problematiko, pa jih večinoma opredeljujejo kot ustanove, ki so bile zadolžene za socializacijo in poboljševanje obrobnih (marginalnih) skupin prebivalstva v obdobju prehoda v moderno meščansko družbo. Zlasti to velja za berače in potepuhe, ki so v novem veku, tudi zato, ker so bili vedno številnejši, postali nezaželeni, beraštvo pa nesprejemljiva družbena praksa.²

Avstrijski zgodovinar Hannes Stekl je prisilne delavnice pronicljivo opredelil za svojstveno mešanico kaznovanja, družbenega nadzora in socialnega skrbstva.³

V pričujočem članku pred bralca razgrinjamo dolgo in zapleteno pot, ki so jo morali snovalci prisilne delavnice v Ljubljani prehoditi, preden je ta postala resničnost. Ljubljanski zavod ni bil edini, ki se je spopadal s finančnimi težavami. V Habsburški monarhiji so pestile prenekatero prisilno delavnico in so bile prej pravilo kot izjema. Večina ustanov se je morala soočiti z nepripravljenostjo za financiranje s strani države, pa tudi dežel in sosesk. Mnoge načrtovane ustanove zaradi tega niso mogle nikoli zaživeti.⁴

V 17. stoletju so se v Habsburški monarhiji pojavile ustrahovalnice (Zuchthäuser), katerih namen je bil kaznovanje in poboljšanje. Vanje so zapirali potepuhe, berače, prostitutke, a obenem tudi kriminalce. Prvo so ustanovili julija 1671 na Dunaju, v 18. stoletju ji je sledil val podobnih institucij po celotnem cesarstvu. V Ljubljani smo jo dobili leta 1754. Bila je zloglasna zaradi slabih sanitetnih razmer, čez nekaj desetletij je propadla, bila ponovno obujena na ljubljanskem gradu, a kmalu spremenjena v kaznilnico.⁵

Kot vidimo, je po obdobju napoleonskih vojn na Kranjskem na področju javne varnosti (ta izraz se v dokumentih neprestano uporablja) nastala luknja, ki si jo je oblast prizadevala zapolniti z ustanovitvijo prisilne delavnice, ki bi omogočala udobno odstranitev motečih elementov, hkrati pa so njeni snovalci verjeli tudi v možnost poboljšanja vagabundov z delom. Ne smemo pa pretirano posploševati - kajti, kljub temu, da so za Kranjsko veljali enaki razvojni trendi kot za ostale dele cesarstva - je v zvezi z nastankom tukajšnje prisilne delavnice povezana zelo konkretna in avtohtona slovenska grožnja, utelešena v rokovnjačih, ki so se ravno v predmarčni dobi zelo namnožili. Ti se od tridesetih let 19. stoletja naprej omenjajo kot glavni razlog za ustanovitev delavnice. Deželni stanovi, kot tudi gubernij poudarjajo njihovo nespoštovanje zasebne lastnine, ki so jo neprestano ogrožali s premnogimi tatvinami. Večina jih je živela zunaj okvirov normalne družbe, brez

¹ Oesterreichisches Staatswörterbuch, Zweiter Band, zweite Hälfte. Wien 1897, str. 1620.

² Andrej Studen: Rabljev zamah : k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja. Ljubljana 2004, str. 17.

³ Hannes Stekl: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920. Wien 1978, str. 7; navedeno delo predstavlja temeljno monografijo o obravnavani temi in vsebuje veliko podatkov tudi za ljubljansko prisilno delavnico.

⁴ Prav tam, str. 18.

⁵ Prav tam, str. 65, Sonja Anžič: Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom! : Prisilna delavnica v Ljubljani. V : Kronika, 2002 št. 3, (dalje Anžič, Postlana je postelja) str. 316.

stalnega prebivališča, pod milim nebom kot potepuhi.⁶ Ta fenomen našega prostora je opazil tudi Stekl.⁷

Prva pobuda za ponovno ustanovitev prisilne delavnice v Ljubljani sega v leto 1819, ko je ljubljansko okrožje v okviru ustanavljanja ubožnega inštituta v Ljubljani⁸ predlagalo obuditev prisilne delavnice. Naslednje leto je predlog ponovilo, kot namen ustanove je navedlo preprečevanje nadležnega beračenja v Ljubljani. Nahajala naj bi se v župnišču trnovske fare. Načrt bi izvedli z opustitvijo trnovske fare in njeno združitvijo z župnijo sv. Jakoba. A pogajanja s škofijo niso prinesla zelenih rezultatov. Na novo pobudo s strani okrožja je bilo treba počakati do leta 1824, ko je na gubernij naslovilo poziv, naj obnovi pogajanja z ljubljansko škofijo.⁹ Naslednje leto je gubernij ustanovil komisijo, ki jo je vodil predsednik okrožja, sestavljali pa so jo predstavniki policijske in gradbene direkcije, magistrata, državnega knjigovodstva ter komisije ubožnega inštituta. Imela je nalogo pripraviti operat (načrt) za ustanovitev prisilne delavnice. Izbrano lokacijo je gubernij opustil, imel pa je ogledano novo parcelo z imenom Gardnerjev mlin.

Po dopisu, ki ga je gubernij v juliju leta 1826 poslal okrožju, lahko sodimo, da je bila ustanova prvotno mišljena bolj za potrebe deželnega glavnega mesta kot pa celotne Kranjske. Gubernij piše, da se je ravno tukaj zbiralo največ delomrzne sodrge, zaradi česar bi imela od delavnice največjo korist Ljubljana.¹⁰ Pozneje so ta pogled spremenili in začeli delavnici pripisovati koristnost za celotno deželo. Pred rokovnjači naj bi zavarovala zlasti podeželje.

Čeprav je okrožje neprestano poudarjalo nujnost ustanovitve delavnice, je potem, ko je bila komisija ustanovljena, ta svojo nalogo opravljala zelo slabo in delo močno zavlekla. Razlog je tičal v različnih službenih obveznostih njenih članov, še zlasti pa v dolgotrajni bolezni predsednika komisije Vesela. Novembra 1826 so si ogledali lokacijo Gardnerjevega mlina, na kateri so čez 20 let ustanovo zares postavili.¹¹ K temu zapuščenemu mlinu v Poljanskem predmestju jih je napotil gubernij. Pred tem je magistrat že septembra okrožju sporočil, da kljub večkratnemu posvetovanju z mestnim svetom ni uspel najti primernejše lokacije.¹²

Mlin je stal na desnem bregu Ljubljanice, nasproti Vodmata, mejil je na posestvo Kodeljev grad v lasti barona Codellija.¹³ Mlin za žito, ki je zamenjal mnoge lastnike, se tu omenja od 14. stoletja naprej.¹⁴ S kupno pogodbo iz meseca decembra 1811 je prešel v last Jakoba Gardnerja, po katerem je dobil ime. Po njegovi smrti so mlin in pripadajoči teren v velikosti 9030 m², njegovi otroci 31. decembra

⁶ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Deželna vlada v Ljubljani (AS 33), konvolut št. 381, 1848, št. 14.159.

⁷ Stekl, n.d., str. 74-75.

⁸ Ubožni inštitut so ustanovili 24. 1. 1820, vendar vse do leta 1832 ni imel lastnih prostorov v katerih bi se ubožnica lahko nahajala. Sonja Anžič: Skrb za uboge v deželi Kranjski. Ljubljana 2002, str. 27-29.

⁹ ARS, fond Gubernij v Ljubljani, (AS 14), 1826, fasc. 50, referierung 1, akt št. 13.964; Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond Okrožni urad Ljubljana, (LJU 1) fasc. 13/27.

¹⁰ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond Okrožni urad Ljubljana (LJU) 1, fasc. 13/27, št. 13.964.

¹¹ ARS, AS 14, 1826, št. 23.049.

¹² ZAL, LJU 1, fasc. 13/27, št. 3.647.

¹³ ARS, AS 14, 1839, fasc. 50, ref. 2, št. 11.602.

¹⁴ Ladislav Fabjančič: Knjiga ljubljanskih hiš, X. del, Poljansko predmestje, str. 97.

1825 prodali magistratu.¹⁵ Do izgradnje prisilne delavnice je parcela stala neizrabljena.

Gradbena direkcija v Ljubljani je bila zadolžena za izdelavo načrta, vendar je dolgo zavlačevala. Medtem se je komisija pritoževala, da ne more najti primerne lokacije in dovolj velikih finančnih virov za izgradnjo delavnice.¹⁶

Takšno brezupno stanje se je vleklo še vsa dvajseta leta, projekt pa je proti koncu desetletja zaradi navedenih razlogov (zlasti finančne nezmožnosti) počasi tonil v pozabo. Med drugim je komisija kot rešitev iz denarne zagate predlagala zmeren deželni pribitek na tuje žito in vino in davek na luksuz, ki bi ga bili zavezani plačevati ljudje nižjega stanu, predvsem hišni posli, ki niso nosili oblek, primernih svojemu družbenemu položaju.

Čeravno ni pripravila celotnega operata, pa je komisija le nekaj dosegla. Med drugim je določila, da naj bi bila delavnica namenjena stopetdesetim prisiljencem, ki bi se ukvarjali pretežno s predenjem.¹⁷ Kljub težavam je bil cilj oblastem od vsega začetka jasen: ustanoviti delavnico po zgledu tiste v tirolskem mestu Schwatz. Gubernij je že leta 1825, torej v letu ustanovitve prisilne delavnice v Schwatzu, pri njej naročil pošiljko odej za ljubljansko kaznilnico, hkrati pa je vodstvo tamkajšnje delavnice prosil za posredovanje informacij o ustroju, financiranju, uspehih pri poboljšanju prisiljencev, itd.¹⁸

Omenjeni operat je bil dokončan šele leta 1832, čeprav je gradbena komisija oceno stroškov za gradnjo oddala že junija 1828.¹⁹ Razen za Ljubljano se je gubernij zanimal tudi za možnost ustanovitve tovrstne ustanove v Celovcu za Koroško. Tam je sicer že vrsto let obstajala mestna prisilna delavnica, vendar pa je za njeno razširitev v provincialno delavnico primanjkovalo tako mestnih kot deželnih sredstev.²⁰

V začetku tridesetih let se je za uvedbo delavnice za Koroško in Kranjsko začel zanimati tudi dvor. Tako je dvorna pisarna 13. februarja 1832 izdala dekret, v katerem piše, da so se v notranjosti Ilirskega gubernija v zadnjem času pomnožili roparski napadi in tatvine, saj je povsod polno lene in delomrzne drhali. Ker so vsi dosedanji predlogi za ustanovitev prisilne delavnice v obeh deželah zaradi nezmožnosti pridobitve potrebnih finančnih sredstev padli v vodo, se je cesar odločil premisliti, kako bi rešil ta hud problem in napravil konec omenjenim zločinom in prekrškom. Guberniju so naložili, da poroča o roparskih napadih v prejšnjem letu po okrožjih in o dosedanjem napredku pogajanj glede ustanovitve delavnice. Zaradi tega je gubernij ljubljanskemu okrožju ukazal, naj končno dostavi operat, ki je zamujal že dobrih 6 let, za problem pa se je končno vzbudilo tudi zanimanje dvora.

Za pričujočo razpravo se zdi še posebej zanimivo poročilo o roparskih napadih, ki ga je posredovalo ljubljansko okrožje. V njem je zapisalo, da se je v letu 1831 pripetil le en roparski napad in sicer v Loki v okraju Kamnik (danes Loka pri Mengšu), v drugih okrajih pa so se zgodile le tatvine z vlomi ali brez njih, ki pa niso povzročile velike škode, saj so jih uspeli preprečiti z vzpostavitev varnostnih ko-

¹⁵ ARS, Zemljiška knjiga Ljubljana, (AS 335) Hauptbuch 5, Grund- und Satzbuch von den Häusern in der Pülana Vorstadt, str. 145-148.

¹⁶ ARS, AS 14, 1827, fasc. 50, ref. 3, št. 5.595.

¹⁷ ZAL, LJU 1, fasc. 13/27.

¹⁸ ARS, AS 14, 1825, fasc. 52, ref. 6, št. 19.881.

¹⁹ ZAL, LJU 1, fasc. 13/27.

²⁰ ARS, AS 14, 1832, fasc. 50, ref. 4, št. 9.362, št. 3.994.

mand v zimskem času, ko so se tovrstna hudodelstva pomnožila zaradi dezertirjev in ubežnikov pred naborom (t. i. rokovnjačev), ki so se spuščali iz gora v doline.²¹

Poleti 1834 se je gubernij odločil za zbiranje potrebnih sredstev z metodo subskripcij (naročnin).²² Okrožjem so razdelili pole za zbiranje prostovoljnih prispevkov, ki so jih posredovala naprej okrajem, te pa glavnim občinam in gospodvom (dominijem). Pole so nato krožile, vanje pa so se vpisali premožnejši prebivalci, ki so bili pripravljene prispevati denar za ustanovitev prisilne delavnice. Seznane naročnikov (subskribentov) so zbrali višji sodniki, ki so načelovali glavnim občinam, in zemljiški gospodje. Pole so poslali tudi ordinariatom na ozemlju gubernija. Prispevki se niso izplačali takoj, ampak se je subskribent obvezal, da bo znesek podaril v primeru, ko in če se bo delavnica pričela graditi.²³ Na ta način so zbrali nezanemarljivo vsoto v višini 9.214 goldinarjev, ki pa je, ko je bil ustanovljen fond delavnice in je prišlo do realizacije načrta, niso mogli več porabiti.²⁴ Gubernij je v poročilu dvorni pisarni iz leta 1843 napisal, da na subskripcije večinoma ne gre več računati, saj je veliko prvotnih subskribentov že pomrlo, mnogi pa so se medtem znašli v nezavidljivem finančnem položaju.²⁵

Do leta 1839, ko so kot lokacijo dokončno izbrali Gadnerjev mlin, so imeli ogledanih še nekaj drugih lokacij. Kot možna se omenja Hohnško posestvo v gradiščanskem predmestju.²⁶ Vendar pa so po predlogu dvornega gradbenega sveta to lokacijo opustili, ker je bila preblizu drugim hišam. Tudi dvorni gradbeni svet se je strinjal s parcelo Gadnerjevega mlina.²⁷ Za delavnico so nameravali nameniti tudi hiše Wasserjevih dedičev in Helene Riber. Nekaj časa so delavnico mislili postaviti celo v Stični, v poslopju razpuščenega samostana.²⁸ Gubernij je v letu 1834 zaradi zmanjšanja stroškov predlagal, da bi v isto stavbo spravili magistratni zapor, mestno policijsko stražo in prisilno delavnico.²⁹ Ni nam treba poudarjati, da je ideja padla v vodo. Na koncu je prevladalo mnenje, da je treba za ta namen zgraditi novo poslopje.

Resnično prelomnico, in lahko bi dejali povod, ki je pripeljal do dokončnega uresničenja zamisli o ustanovitvi prisilne delavnice, pomeni smrt stolnega kanonika Lorenca pl. Schluderbacha 31. oktobra leta 1835,³⁰ ki je v oporoki večino svojega premoženja volil njeni postavitvi. V testamentu je revežem župnij Sv. Nikolaja in Sv. Jakoba zapustil letne obresti od svojega premoženja, naloženega v državnih obveznicah, glede prisilne delavnice pa je določil, da za njeno postavitve namenja svojo celotno zapuščino, vendar le v primeru, če jo bodo zgradili v

21 ARS, AS 14, št. 9.362.

22 Tu gre za obliko zbiranja prostovoljnih prispevkov in ne državno posojilo (Subscriptions - Anleihen), ki je bila v drugi polovici stoletja uzakonjena v ubožnih zakonih (Armengesetze). Tako zbrani prispevki so se nato zlivali v deželni ubožni fond; Ernst Mayerhofer, Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst, Fünfter Band, Wien 1901, str. 263.

23 ARS, AS 14, 1834, fasc. 50, ref. 4, št. 12.746, 13.494, 14.191.

24 ARS, fond Deželni stanovi za Kranjsko (AS 2), 1841, fasc. 10, št. 290.

25 ARS, AS 33, konv. št. 381, 1885, št. 124.

26 Tu gre verjetno za ozemlje v lasti družine Hohn, hišnih lastnikov v Gradišču; Fabjančič, n.d., VI. del, Gradišče, str. 724.

27 ARS, AS 14, 1839, fasc. 50, ref. 2, št. 11.602.

28 ARS, AS 14, 1836, fasc. 50, ref. 2, št. 19.291, št. 12.594.

29 ARS, AS 14, 1834, fasc. 50, ref. 4, št. 14.457, 19.547.

30 ARS, AS 33, konv. št. 381, 1885, št. 124; Metod Dolenc: "Usoda" Ljubljanske prisilne delavnice. V: Kronika slovenskih mest, 1937, št. 2, str. 73.

desetih letih od njegove smrti.³¹ Premoženje je imel naloženo v sedemindvajsetih obveznicah, ki so imele vrednost 14.273 goldinarjev. Poleg denarja, ki sta ga duhovnika dotičnih far vsako leto odmerjala revežem, je svoji dekli zapustil legat v vrednosti štiridesetih goldinarjev na leto, otrokom svoje nečakinje pa 100 goldinarjev, a le v primeru, da gredo študirat.³²

Dobro novico je gubernij hitro sporočil na Dunaj, ki je 30. aprila odgovoril z naredbo, da naj stoji prisilna delavnica zaradi pomanjkanja primernih lokacij v drugih okrožjih, v Ljubljani, in da naj zaradi potreb dežel Kranjske, Koroške in v posebnih primerih tudi Primorske, kapaciteta delavnice znaša 100 oseb. Gradbeni direkciji je bilo ponovno naloženo, da izdela nov načrt, oz. popravi že izdelanega.³³ V tem času je dvor že pričel razmišljati o tem, da bi pokrili del stroškov za izgradnjo in opremljanje delavnice.

Pri nastanku obravnavane ustanove so bili udeleženi tudi kranjski deželni stanovni. Dvorna pisarna je guberniju marca 1841 ukazala, da stanovne Kranjske in Koroške povpraša za mnenje o ustanovitvi delavnice, ki bi jo financirali iz sredstev obeh dežel. Stroške za izgradnjo so ocenjevali na 86.759 goldinarjev, za opremo na 5904, torej skupaj na 92.664 goldinarjev. Na leto bi za njeno vzdrževanje porabili 12.000 goldinarjev. Za gradnjo je imel gubernij na voljo 23.487 goldinarjev (legat Lovrenca pl. Schulderbacha in subskripcije). Manjkalo je torej še 69.177 goldinarjev. Zato je gubernij kranjskim stanovom sporočil, da bo dvorno pisarno zaprosil, da bi polovico stroškov krila iz državne blagajne s posojilom v višini 34.588 goldinarjev. Za kritje druge polovice stroškov je predlagal doklado na deželne direktne davke, ki bi prinesla na Kranjskem letno 16.738, na Koroškem pa 17.799 goldinarjev. Za vzdrževanje bi se uvedla manjša doklada, ki bi letno na Kranjskem prinesla 5858, na Koroškem pa 6229 goldinarjev. O dokladi naj bi odločali stanovni na deželnem zboru, vendar jim je gubernij hitro zažugal, da bodo imeli, ko bo dokončno odločeno, da se delavnica postavi, pravico predlagati le, kako se bodo stroški krili. Deželnim stanovom seveda davčna doklada ni pretirano dišala in so do konca upali, da se ji bodo uspeli izogniti. Enako poročilo s prilogo gradbenega načrta je poslal gubernij tudi koroškim stanovom.³⁴

Vendar pa to ni bil prvi primer pečanja kranjskih stanov s problematiko izgradnje delavnice. O njeni ustanovitvi so razpravljali že na deželnem zboru septembra leta 1837, v zapisniku katerega piše, da se je ob vsakdanjem naraščanju nevarnosti za življenje in premoženje na podeželju vedno bolj akutno kazala potreba po vzpostavljanju take ustanove. Zato so se odločili, da bodo prošnjo zanjo položili pred sam prestol, torej, da se bodo z njo obrnili na cesarja. Vmes so izvedeli, da je v tem času gubernij na Dunaj poslal gradbeni načrt in izračun stroškov. Kljub temu so cesarju Ferdinandu I. 20. februarja 1838 poslali prošnjo, v kateri so zapisali, da bi prisilna delavnica poskrbela za vse tiste ljudi, ki blodijo naokoli brez dela in motijo javni red in mir. V prisilni delavnici pa bi jih smotrno zaposlili in naredili neškodljive za poštene ljudi, že tako ali tako obremenjene z znatnimi davčnimi bremenimi.³⁵ Toda odgovora z Dunaja niso prejeli.

³¹ ARS, AS 14, 1836, fasc. 50, ref. 2, št. 6.949.

³² ARS, AS 14, št. 10.661.

³³ ARS, AS 14, št. 10.884.

³⁴ ARS, AS 2, 1841, fasc. 10, št. 290.

³⁵ ARS, AS 2, 1837, fasc. 10, št. 535.

Na deželnem zboru septembra 1841 so kranjski stanovi pristali na doklado na direktne davke, iz katere naj bi se krili stroški za vzdrževanje in del stroškov za postavitev delavnice (drugo polovico stroškov naj bi krila državna blagajna).³⁶

Vendar koroški stanovi na to še zdaleč niso bili pripravljeni pristati in imeti opravka s Kranjsko, kot nam kaže njihov odgovor na prej omenjeni dopis ljubljanskega gubernija. V poročilu velikega odbora so proti Kranjski naperili kar nekaj strupenih puščic, saj so imeli precej pripomb v zvezi z načrtovano delavnico. Na splošno je iz poročila razvidno zelo odklonilna drža, čeprav so navedli tudi nekaj modrih misli. Najprej so se pritožili čez stavbo, ki naj bi bila preveč veličastna za tovrstno ustanovo, ki ne sme izgledati kot zapor, ampak mora biti po izgledu popolnoma navadno meščansko poslopje, ki bi lene delavce prepričevalo, da se v njem odslikava le običajno vsakdanje življenje in da prisiljenčevo bivanje v njem ne bo dolgo trajalo.

Drugo težavo so videli v tem, da sta imeli obe deželi svoj jezik, navade in običaje ter sta se razlikovali tudi v svojih delavcih. Korošec, ki se je dela izučil na Kranjskem, v domovini ni bil uporaben in je težko našel delo. Toda ni bil problem le v tem, ampak tudi v tem, da bi bila s prestavljanjem delavnice v drugo deželo ena izmed njiju popolnoma prikrajšana za patriarhalni element, ki naj bi bil pri tovrstnih ustanovah v ospredju. Kako bi se lahko sorodniki in prijatelji prisiljenca zanimali zanj, če bi bil zaprt v drugi deželi? Kdo bi jamčil zanj in mu priskrbel delo? Poleg tega bi morala biti možnost osvoboditve neprestano prisotna, saj zavod ne bi smel biti kot zapor.

Dalje so se pritoževali nad stroški za vzdrževanje, ki so se jim zdeli pri 12.000 goldinarjev na leto preveliki, saj bi si prisiljenci morali hrano, obleko in orodje z delom plačati sami. Geslo ustanove naj bi se glasilo: "Brez dela ni jela!" Glede ustanove v Schwatzu so menili, da ni bila nič drugega kot kaznilnica, ki je poslovala pod finejšim imenom. Sistem kaznovanja je od njene ustanovitve zelo napredoval, zato bi bilo treba pri ustanavljanju nove delavnice, uporabiti nova spoznanja. Naj na tem mestu poudarimo, da je očitek o zastarelosti precej nepravičen, kajti ureditev tirolske delavnice se je večinoma zgledovala po ureditvi dunajske, ustanovljene v letu 1804. Slednja je spadala med novo generacijo ustanov, v svojem imenu opredeljenih s pridevnikom "provincialna (prisilna delavnica)", ki so pomenile premik od ustrahovalnic 18. stoletja in niso več veljale za mesta kaznovanja, ampak za dobrodelne poboljševalne ustanove. Pomemben premik pomeni dejstvo, da vanje niso več zapirali kaznjencev. Po zgledu Schwatza se je ravnala tudi delavnica v Pragi, ustanovljena leta 1834. Z eno besedo, model, po katerem so se zgledovali na Kranjskem, je bil najsodobnejši v danem obdobju, zato so bili tovrstni očitki izviti iz trte.³⁷

Stanovom se je dalje zdelo nesmotrno urejanje tovarne znotraj prisilne delavnice. Zapisali so, da je bistvo tovarne v razdelitvi dela, kar ima za posledico, da tovarniški delavec ni več sposoben napraviti celotnega izdelka, po drugi strani pa je skrajno specializiran za določeno opravilo in si je nesposoben, ko mu je to odvzeto, prislužiti kruh na kak drug način. Kaj naj bi torej počel prisiljenec z neko določeno spretnostjo, ki si jo je pridobil v delavnici, potem ko je iz nje odpuščen

³⁶ ARS, AS 33, konv. št. 381, 1848, št. 14.159.

³⁷ Oesterreichisches Staatswörterbuch, Zweiter Band, zweite Hälfte. Wien 1897, str. 1620.

in je ne more uporabljati v svetu zunaj delavnice? Lahko je le živel enako bedno kot prej ali pa se je moral proti svoji volji posvetiti tovarniškemu delu.

Stanovi nadaljujejo, da bi morala biti dela v prisilni delavnici izbrana tako, da bi jih lahko opravljal in se jih priučil vsakdo in si po izpustu služil kruh s pomočjo naučene ročne spretnosti. V delavnici bi morala biti na voljo raznolika dela, ki bi si jih vsakdo lahko izbral glede na svoja nagnjenja. Nato so našeli vrsto obrtniških del za moške: tkanje lanu, tkanje drila, pletenje košar, pletenje rogoznic, krtačarstvo, izdelovanje stvari iz papir mašeja in lepenke, izdelovanje vrvi, čevljarstvo, krojaštvo, izdelovanje glavnikov, izdelovanje igrač itd. Dela za ženske pa naj bi bila: predenje in pletenje (vendar ne kot pridobitni dejavnosti ampak kot spretnosti in večerni kratkočasji), šivanje, izdelava pletenic, slamniov in umetnih rož, itd. Poleg tega bi morale biti zaposlene s kuhanjem, pranjem, likanjem in krpanjem, pri čemer bi jih bilo treba primorati k veliki natančnosti, kot da bi imele v rokah najdragocenejše blago. Po njihovem mnenju je bilo dovolj raznih del brez poseganja po tovarniški proizvodnji.

Dotaknil se je tudi vprašanja prehrane, ki se je stanovom v delavnici v Schwatzu zdela preveč razkošna. Prisiljenci so dobivali zjutraj in zvečer obrok prežganke, poleg tega pa naj bi imeli vsak dan drugo kosilo, kar se je stanovom zdelo vredno vsake graje. Celotna evropska vojska namreč ni imela toplega zajtrka in večerje. V kaznilnicah in preiskovalnih zaporih so zaprtim sicer dajali bogatejšo in boljšo hrano, da se umrljivost ne bi povečala, kar se je stanovom zdelo sprejemljivo, a v prisilnih delavnicah je to vodilo le do lenobe in nemarnosti. Iz izkušenj je bilo znano, da dobra prehrana povzroča le zlovoljnost in trmoglavost. Kako naj bi se delavec privadil varčnosti in delavnosti, ko pa bi potreboval peč, na kateri bi si trikrat na dan pripravljaj hrano, in se ne bi podal na delo prej, preden ne bi imel v želodcu toplega zajtrka ter bi zvečer pustil delo takoj, ko bi napočil čas večerje.

S predlogom se niso strinjali tudi zato, ker je imela Koroška trikrat manjše število prebivalcev kot Kranjska, morala pa bi plačevati večji prispevek za delavnico, in tudi prevoz v Ljubljano bi bil težaven in drag.³⁸ Glede poročila je referent kranjskih deželnih stanov menil, da je zelo očitno, da hoče iti Koroška svojo pot in se pri projektu ločiti od Kranjske. Verjetno je pri tem igral vlogo tudi odpor Koroške do upravne podrejenosti ljubljanskemu guberniju od leta 1825 naprej.³⁹ Uradno pa je oblast zagovarjala stališče, da je do razhajanj prišlo le zaradi ene točke, in sicer vztrajanja koroških stanov, da prisilno delo ni pri vseh prisiljencih zvezano z zapiranjem za zapahe (Einsperrung). Ustanova je bila namenjena zlasti posameznikom, ki so na Kranjskem ogrožali javno varnost (t.j. rokovnjačem), medtem ko si je Koroška želela ustanovo odprtejšega tipa.⁴⁰ Od takrat je bila Kranjska pri projektu ustanavljanja delavnice sama. Zaradi zmanjšanja števila predvidenih prisiljencev je bilo treba ponovno spreminjati načrte.

Julija 1842 je dvorna pisarna oznanila, da ne misli prevzeti polovice stroškov za postavitev prisilne delavnice v Ljubljani.⁴¹ Novembra istega leta je gubernij sestavil novo komisijo, ki je imela nalogo zmanjšati načrte za prisilno delavnico, nastale v letu 1840, mišljene za Koroško in Kranjsko. Število prisiljencev so sedaj

³⁸ ARS, AS 2, 1842, fasc. 10, št. 413.

³⁹ Zahvaljujem se prof. dr. Janezu Cvirnu, ki me je opozoril na to dejstvo.

⁴⁰ ARS, AS 33, konv. št. 381, 1885, št. 124.

⁴¹ ARS, AS 2, 1842, fasc. 10, št. 352.

zmanjšali na 60 glav. Komisijo je vodil gubernijski svetnik von Kreuzberg, sestavljena je bila iz članov stanovskega urada poverjenikov, policijske direkcije, okrožnega urada Ljubljana, državnega knjigovodstva, deželne gradbene komisije, ljubljanskega župana in upravnika kaznilnice. Prvič se je sestala januarja, nov načrt pa je bil sprejet na sestanku 19. junija 1843. Takrat se je mesto Ljubljana tudi izreklo za brezplačen odstop poslopja Gadnerjevega mlina in okoliškega ozemlja. Uradno ga je magistrat deželnemu fondu za prisilno delavnico odstopil 12. marca 1845.⁴² Iz zapisnika seje izvemo, da si je komisija ogledala lokacijo in ugotovila, da je poslopje mlina primerno za ureditev pisarne in stanovanja za upravnika, ter za nekaj skladišč. Za ostale namene so bile potrebne novogradnje. Glede lokacije je imel pripombe le policijski direktor, ki je med drugim menil, da ni primerna zaradi svoje popolne izoliranosti. Od zadnje hiše predmestja naj bi bila oddaljena približno 6 minut hoda. Ta izolacija naj bi prisiljence, ki so večinoma izvirali iz vrst okorelih rokovnjačev, spodbujala k nasilnim poskusom pobega. Kasarna naj bi bila od poslopja oddaljena okoli 11 minut, kar bi v primeru vstaje onemogočalo hitro vojaško asistenco. Predvsem se je veliko ugovorov nanašalo na nezmožnost komunikacije ustanove z zunanjim svetom (in obratno) zaradi njene domnevne odmaknjenosti. Zato je policijski direktor predlagal, da se kupi hiša št. 61 v Poljanskem predmestju in k njej pripadajoči teren, s čimer bi se delavnica občutno približala centru mesta. Adjunkt gradbene komisije Bouffleur je na to odgovoril, da obstoječega načrta ni mogoče spremeniti, da je bila lokacija izbrana že pred leti, da nova stavba ne bi omogočala vpogleda v dogajanje v delavnici ter da bi onemogočala komunikacijo s prisiljenci. Poleg tega pa bi bila sprememba načrta predraga. Oddaljenost od drugih hiš naj bi bila prej prednost kot pomanjkljivost, poleg tega pa je pot do zadnje hiše predmestja in sladkorne rafinerije (cukrarne) merila le 450 metrov, do kasarne pa 540 m., kar sploh ni bilo tako veliko.⁴³ Gubernij je k temu pripomnil, da ima ugovor toliko manj teže, ker se je z lokacijo pred štirimi leti strinjal direktorjev predhodnik in ker sta bili od kasarne bolj oddaljeni precej bolj rizični ustanovi, kaznilnica in preiskovalni zapor.⁴⁴

Stroški so bili po novem takšni: gradnja naj bi stala 59.514 goldinarjev, inventar 3852, skupaj 63.366 goldinarjev. Deželna sredstva so tedaj znašala vsega skupaj 17.471 goldinarjev, zgoraj naštetim sta se pridružila še prispevek ljubljanske hranilnice v višini 6000 goldinarjev in za 1471 goldinarjev prostovoljnih prispevkov.⁴⁵ Edina možnost za izgradnjo delavnice je potemtakem predstavljalo državno posojilo. Zato nas ne sme presenetiti odločitev deželnega zbora jeseni 1843, na katerem so stanovi umaknili privolitev za davčno doklado iz leta 1841 z obrazložitvijo, da si davkoplačevalci, zemljiški posestniki, ne morejo privoščiti dodatnega bremena. Menili so, da je mogoče delavnico postaviti le z državno pomočjo.⁴⁶

O tem je gubernij poročal dvorni pisarni oktobra istega leta. Stroške za vzdrževanje so tedaj cenili na 7173 goldinarjev letno. Kot razlog, da so stanovi zavrnil predlog za davčno doklado, je navedel tudi dejstvo, da so se zaradi uvedbe stabilnega katastra, ki je pričel veljati 1. novembra, povečali izdatki za zemljiški

⁴² ARS, fond Zemljiška knjiga za sodni okraj Lubljana-mesto (AS 335), Hauptbuch 5, str. 148.

⁴³ ARS, AS 33, konv. št. 381, 1848, št. 14.159.

⁴⁴ ARS, AS 33, 1885, št. 124.

⁴⁵ ARS, AS 2, 1843, fasc. 10, št. 34, 218.

⁴⁶ ARS, AS 33, konv. št. 381, 1848, št. 14.159.

davek. Kljub temu so se stanovi strinjali, da je prisilna delavnica za Kranjsko nujno potrebna. Gubernij je menil, da je ravno tako v vsakem primeru nujno tudi državno posojilo v višini 50.000 goldinarjev, ki naj bo brezobrestno, dežela pa bi ga odplačevala 10 let, vsako leto torej 5000 goldinarjev. Tako bi dežela v prvih desetih letih ta strošek in strošek za vzdrževanje krila z 2% doklado na direktne davke, po izteku tega obdobja pa z 1% doklado. Zaradi zmernosti doklade je davčni zavezanci ne bi kritizirali. Delavnica je bila sicer namenjena šestdesetim prisiljencem, vendar je bila planirana tako, da so vanjo lahko zaprli do osemdeset ljudi. Ustanoviti je bilo treba fond provincialne prisilne delavnice za Kranjsko, s katerim bi upravljal komorni plačilni urad in bi se vanj stekala vsa za prisilno delavnico namenjena sredstva. Referent je sklenil poročilo z mislijo, da se pri projektiranju ni gledalo na napredek, ki so ga druge ustanove v zadnjem času dosegle, a to ni bilo tako pomembno, ker je bil namen ustanove v prvi vrsti pridržanje rokovnjačev, ki so ogrožali prebivalstvo Kranjske.⁴⁷

Cesar se je končno le odločil, da bo odobril prošnjo gubernija, in 30. oktobra 1844, torej eno leto po zgoraj navedenem poročilu, odobril predlog državnega posojila, gradbenega načrta in osebja delavnice: brezobrestno posojilo v višini 50.000 goldinarjev naj bi se začelo izplačevati šele, ko bodo porabljena vsa deželna sredstva, krilo naj bi se po koncu gradnje prisilne delavnice iz sredstev zbranih z doklado na direktne davke, v desetih letnih obrokih po 5.000 goldinarjev. Sedaj prisilni delavnici ni več stala na poti nobena ovira in gubernij je pohitel z nadaljnjim planiranjem. Spodaj so navedene smernice, sprejete na seji gubernijskega sveta, decembra 1844.

Gradnja naj bi se po predvidevanjih začela najkasneje do konca marca 1845, popolnoma končana naj bi bila do konca septembra. Za vodenje gradnje je gubernij določil omenjenega inženirja Bouffleurja in stalno gradbeno inšpekcijo, sestavljeno iz nižjih uradnikov gradbene direkcije. Stroške za inventar so preračunali na 3852 goldinarjev. Gubernij je upal, da mu bo uspelo vsaj prvi obrok za gradnjo v višini 15.000 goldinarjev kriti iz deželnih sredstev. Prvi obrok so nameravali dvorni blagajni vrniti v letu 1847. Glede subskripcij je veljalo, da se pobirajo le na prostovoljni podlagi, brez kakršnekoli prisile, le z opominom naročnikom, da se bo gradnja ustanove zdaj zdaj začela.

Hišni red in navodila osebju so se morali zgledovati po delavnici v Schwatzu, kombinirali pa so jih tudi s pravili graške, dunajske in praške prisilne delavnice. Vse tovrstne uredbe so smatrali za provizorične in naj bi se po preteku treh let glede na dobljene izkušnje spremenile.⁴⁸

Prvi v vrsti štirih javnih razpisov v zvezi s prisilno delavnico je bil objavljen v uradnem listu Laibacher Zeitung, v soboto 1. februarja 1845. Šlo je za licitacijo za pridobitev izvrševalca gradbenih del. Gradnja je obsegala postavitev nove glavne stavbe s kletjo, pritličjem in dvema nadstropjema ter dvema kriloma, vzhodnim in zahodnim, dolgima 24 metrov. Sprednja stran je morala biti dolga 40 metrov. Na severnem delu krilu sta se nahajali poslopji s stranišči, široki 3,3 in dolgi 4,5 metra. Kapela naj bi po prvotnem načrtu stala na dvorišču glavne stavbe, vendar so jo kasneje zaradi pomanjkanja prostora prestavili v bližino delavnice.

⁴⁷ ARS, AS 33, 1885, št. 124.

⁴⁸ ARS, AS 14, 1845, fasc. 50, ref. 2, št. 20.782.

Izvajalec je moral zgraditi vodnjak na dvorišču, adaptirati enonadstropno poslopje mlina, namenjeno za stanovanja nadzornega osebja, in nazadnje urediti tri vrtove, velike 3658 m², obdane in med seboj ločene s 3 m visokim zidom.

Celotni gradbeni načrt je bil sestavljen iz trinajstih delov. Gradbena dela so se morale začeti najkasneje do 15. aprila, končati pa 30. septembra 1846, ko so morale biti glavna in stranske stavbe primerne za prebivanje. Za gradnjo je bila najvišja predvidena vsota 60.000 goldinarjev, ki so jo morali prijavljeni na licitacijo zbijati. Izbranemu izvajalcu so jo izplačali v treh obrokih, ki so se ujemali s tremi fazami izgradnje ustanove.

Ponudbe, ki so morale prispeti na gubernij do 12. marca, so morale vsebovati vsoto, za katero je nameraval ponudnik izvesti dela. Kot varščino, ki je pomenila zagotovilo za uspešno končanje del, je bil izvajalec zavezan položiti 10% ponujenega zneska. Z izbranim ponudnikom je oblast (gubernij) sklenila pogodbo.⁴⁹ Licitacija je istočasna izšla še v celovškem, tržaškem in graškem uradnem listu.

Po načrtu se je 13. marca ob enajstih dopoldne v dvorani gubernijskega sveta zbrala komisija, ki jo je določil gubernij in so jo sestavljali gubernijski svetnik pl. Kreizberg ter predstavniki državnega knjigovodstva, komorne prokurature in gradbene direkcije. Njena naloga je bila pregledati prispеле ponudbe in izbrati najugodnejšo. Toda do prejšnjega dne, ki je bil določen za rok, ni prišla nobena, sta pa na ta dan prispeli dve, in sicer od Benjamina Pichlerja, v višini 58.800 goldinarjev in Johanna Piccoja iz Beljaka, v višini 59.000 goldinarjev.⁵⁰

Pichler je bil ljubljanski trgovec, Picco pa zidarski mojster, ki je sodeloval pri gradnji železnice v Celjskem okrožju. Med njima se je v naslednjih dneh začela tekma, kdo bo bolj znižal ceno. Pichler je tako 15. marca ponudil 58.000 goldinarjev, Picco naslednji dan 57.900, dan kasneje spet Pichler 57.000 in 18. marca že 56.000 goldinarjev. Picco je nato ponudil samo 55.900 goldinarjev, vendar je gubernij po razgovoru z obema, 21. marca, raje sprejel Pichlerjevo ponudbo.⁵¹ Izgradnja delavnice se je tako po več kot dvajsetletnih pogajanjih končno lahko začela. Treba je poudariti, da je, razen nekaj manjših težav, ves čas potekala brez zapletov in v okviru predvidenega roka in gradbenega načrta.

Pogodbo sta Benjamin Pichler in njegov poslovni partner Mihael Starc dobila v podpis v začetku aprila. Plačati sta morala 5600 goldinarjev kavcije.⁵² Gradbena direkcija je v začetku junija poročala, da gradnja hitro napreduje, čeprav so morali zaradi močvirnatih tal temelje narediti globlje, kot je bilo sprva načrtovano. Apnenec za izgradnjo so dobivali iz kamnoloma Podpeč, policijska direkcija pa je v zvezi z njim menila, da je preveč vlažen in bi lahko škodil zdravju priseljencev. Gubernij je na to odgovoril, da ni razloga za skrb, saj gradnjo neprestano nadzorujejo strokovnjaki.⁵³ Za ureditev vrta so v letu 1846 zamenjali nekaj zemlje (okoli 236 m²) s sosednjim posestvom Kodeljev grad v lasti barona Antona von Codellija. V prvih dneh junija so se lotili še gradnje kapele in adaptacije starega mlina.⁵⁴

⁴⁹ Amts - Blatt zur Laibacher Zeitung, Nr. 14, 1. Februar 1845.

⁵⁰ ARS, AS 14, 1845, fasc. 50, ref. 2, št. 6.141.

⁵¹ ARS, AS 14, št. 6510.

⁵² ARS, AS 14, št. 6.980, 8116.

⁵³ ARS, AS 14, št. 13.830, 13.831, 22.216.

⁵⁴ ARS, AS 14, 1846, fasc. 50, ref. 2, št. 13.664, 13.923.

Že pred tem so 1. aprila ustanovili fond kranjske provincialne prisilne delavnice, v katerega so se, poleg že večkrat omenjenih sredstev, začele stekati tudi subskripcije in prostovoljni prispevki iz novomeškega in postojnskega okrožja ter ljubljanskega ordinariata. Hranilnica v Ljubljani je k omenjenim 6000 goldinarjem, dodala še nekaj čez 1000 goldinarjev.⁵⁵

Maja leta 1846 je prišel na vrsto razpis za osebje prisilne delavnice, v katerem piše, da je bilo treba najkasneje do konca avgusta zasesti naslednja delovna mesta: delovno mesto upravnika z letno plačo 600 goldinarjev, za katerega je bilo treba položiti kavcijo 800 goldinarjev, delovno mesto višjega paznika, ki je dobil uniformo in 250 goldinarjev letne plače, delovna mesta štirih paznikov, ki so bili lahko izključno le samskega stanu in naj bi prejeli uniformo in 144 goldinarjev na leto, ter delovno mesto paznice z enako plačo. Vsi stalno zaposleni naj bi imeli v delavnici brezplačno stanovanje.

Kdor se je prijavil za upravnika, je moral v prošnji navesti svoje dotedanje delovne izkušnje, izkazati moralnost in navesti značilnosti, ki so zagotavljale, da je primeren za tovrstno delo, ter dokazati sposobnost plačila kavcije. Ostali so morali dokazati svojo neoporečno življenjsko pot, delovne izkušnje in predložiti dokazilo o močni konstituciji in popolnem zdravju. Niso smeli biti starejši od štiridesetih let. Zlasti za višjega paznika in za paznico so iskali nekoga, ki je bil izurjen v branju, pisanju in računanju in je znal običajna prisilna dela kot pletenje, predenje lanu in volne, pranje perila itd., da bi o njih lahko poučeval druge. Za vsa mesta so zahtevali popolno obvladovanje slovenščine. Prednost so imeli ljudje iz vojske. Prošnje so morali kandidati poslati najkasneje do 15. junija.⁵⁶

Za mesto upravnika se je prijavilo sedem kandidatov, večinoma vojaki oficirji, nastanjeni pri pehotnem polku Princ Hohenloh s štabom v Ljubljani. Prijavila sta se tudi dva kranjska uradnika in ječar v ljubljanskem preiskovalnem zaporu. Rojeni so bili na različnih koncih habsburške monarhije, na Kranjskem, Češkem, Ogrskem in v Istri. Narodnostno so, sodeč po priimkih, prevladovali Slovenci in Čehi, Nemca presenetljivo ni bilo nobenega. Gubernij je konec avgusta izbral nadporočnika pri pehotnem polku št. 17, Čeha Franca Chladeka, ki je bil rojen leta 1805 in poročen. Prisego je položil 6. oktobra v prisotnosti deželnega guvernerja. Chladek je prisegel, da nikoli ni bil in ne bo član kakega tajnega društva doma ali v tujini.⁵⁷

Ko je bil upravnik enkrat določen, je imel nalogo izbirati oz. svetovati pri izbiri ostalega osebja. Od tu naprej so ga v dokumentih omenjali z množinskim samostalnikom uprava prisilne delavnice. Kandidatov za službo višjega paznika je bilo sedem, v ožji izbor so prišli trije, od katerih se je upravi zdel najprimernejši Andreas Kimmer, narednik pri istem polku kot Chladek, rojen v Celovcu, star 35 let, samski. Imel je vojaško izobrazbo, ki jo je pridobil v vzgojnem zavodu polka v Ljubljani. Znal je nemško, slovensko in malo italijansko. V vojski je služil že osemnajst let. Njegove kvalitete so bile po besedah upravnika velika spretnost pri pisanju, brezhibna moralnost, predvsem pa energija, ki je bila potrebna pri taki službi, zvezana z resnostjo. Gubernij je hitro odobril predlog in mesto je marca 1847 dobil Kimmer.⁵⁸

⁵⁵ ARS, AS 14, 1845, fasc. 50, ref. 2, št. 18.451.

⁵⁶ Amts - Blatt zur Laibacher Zeitung, nr. 59, 16. Mai 1846.

⁵⁷ ARS, AS 14, 1846, fasc. 50, ref. 2, št. 13.380, 24.788, 24.931.

⁵⁸ ARS, AS 14, 1847, fasc. 50, ref. 2, št. 6552.

Kandidatov za paznike je bilo 14. Večinoma so bili Slovenci s Kranjske, ponovno je bilo tudi nekaj Čehov. Stari so bili od petindvajset do osemtrideset let, po poklicu večinoma vojaki in orožniki, med njimi se je našel tudi kak uradnik. Prisego so položili 1. novembra.⁵⁹

Za paznico so februarja 1847 izbrali Marijo Kranjc iz predmestja sv. Petra, po rodu iz celjskega okrožja. Bila je šivilja, ki je že dvajset let delala v privatnih službah v Ljubljani. Stara je bila dvainštirideset let, kar je odpravilo skrb, da bi lahko imela otroke, poleg tega je bila samska. Brati in pisati je komaj znala, obvladala je nemško in slovensko. Znala je šivati in plesti ter v tem poučevati druge.⁶⁰ Kandidatki za mesto sta bili samo dve. Protikandidatka Kranjčeve je bila Franciška Gaidič, po poklicu babica.⁶¹

Delovna mesta, ki jih je bilo treba še zasesti in niso bila omenjena v zgornjem razpisu, so bila zdravnik, ranocelnik in duhovnik. Za prvi dve mesti sta se prijavila Albin Zoff, ki je isto nalogo opravljal v ljubljanski kaznilnici, in Osvald Wascher, ki je bil tam ranocelnik. Službo sta dobila oba. Za zdravnika je bilo predvideno letno plačilo 60 goldinarjev, za ranocelnika pa 30 goldinarjev, vendar si je uspel slednji za britje moških prisiljencev priboriti še dodatno plačilo v višini 12 goldinarjev. Enako nalogo je opravljal tudi v kaznilnici.⁶² Našteti za razliko od nadzornega osebja niso bili stalno zaposleni.

Glede nastavitve duhovnika se je gubernij v začetku maja 1846 obrnil na ordinariat v Ljubljani. Naložil mu je nalogo, naj poišče v fari Sv. Petra primernega kandidata, vendar je njen župnik odgovoril, da nima na razpolago dovolj osebja. Zaradi tega se je ordinariat spomnil na adjunkta teoloških študij na ljubljanskem liceju, Antona Kozlevčarja, ki je bil v semenišču deležen oskrbe in letnega plačila v višini 100 goldinarjev iz verskega fonda, ker je po nekaj ur na teden poučeval rejence semenišča v razlagi svetega pisma. Za delo v prisilni delavnici je bilo predvideno letno plačilo 150 goldinarjev. Ker je gubernij iskal človeka, ki bi lahko veliko svojega časa posvetil delavnici in prisiljencem in predvsem ob nedeljah in praznikih vodil božjo službo, je bil Kozlevčar naravnost idealen kandidat. Poleg tega se je zelo izkazal pri študiju in vedenju. Gubernij je predlog ordinariata takoj sprejel. Ta je predlagal tudi, da bi tako kaznilnica kot tudi prisilna delavnica stalno zaposlili lastnega duhovnika, za kar pa je gubernij zaradi nizkega začetnega števila prisiljencev določil polletno obdobje, na koncu katerega se je na podlagi izkušenj ocenilo, ali je to res potrebno. Po preteku tega obdobja je uprava delavnice oktobra 1848 guberniju poročala, da zaradi nizkega števila prisiljencev to ni potrebno.⁶³

Na začetku septembra 1846 so bila gradbena dela praktično končana. Postavili so peči, urejali vrt, zasadili živo mejo, opravljali ključavničarska in pleskarska dela, montirali strelovode ipd. Konec oktobra sta izvajalca del predlagala, da bi prišlo do prevzema stavbe 2. novembra. Predaja ključa se je zgodila z enodnevno zamudo, ker je adjunkt gradbene komisije Bouffleur ukaz prejel prepozno, tako da je Chladek stavbo uradno prejel 3. novembra. Pichlerju in Starcu pa so izplačali še zadnji obrok v višini 21.000 goldinarjev. Zadnja dodatna dela so opravili junija

⁵⁹ ARS, AS 14, 1846, fasc. 50, ref. 2, št. 25.383, 27.050, 1847, fasc. 50, ref. 2, št. 6.573.

⁶⁰ ARS, AS 14, 1847, fasc. 50, ref. 2, št. 4.525.

⁶¹ ARS, AS 14, 1846, fasc. 50, ref. 2, št. 28.331.

⁶² ARS, AS 14, št. 31.751, 31.752, ARS, AS 33, konv. št. 381, 1847, št. 26.356.

⁶³ ARS, AS 33, konv. št. 381, 1846, št. 16.280, 1847, št. 20.545, 1848, št. 25.071.

naslednje leto, ko so uredili požarno zaščito in razsvetljavo pred upravno stavbo, na stopniščih itd. Oktobra 1846 so prisilno delavnico zavarovali proti požaru pri Innen Österreichische Wechelseitige Feuerassekuranzgesellschaft v višini 20.000 goldinarjev. Za pazniško osebje so bile v upravnem poslopju namenjene tri sobe s tremi pečmi, veliko, srednjo in malo. Višji paznik je imel dve sobi, ki ju je ogrevala srednje velika peč, paznica je imela srednje veliko sobo, ki jo je ogrevala majhna peč, štirje pazniki pa so bili skupaj v eni sobi z veliko pečjo. Osebje si je moralo kuhati samo.⁶⁴

Naj na tem mestu omenimo zelo zanimivo in nenavadno prošnjo uprave delavnice iz marca 1847. Gubernij je prosila za mačke. V prošnji pravijo, da so se kljub temu, da je upravno poslopje v uporabi šele štiri mesece, miši v tem času tako namnožile, da so bile sobe upravnika in paznikov preplavljene z njimi. V kuhinji, shrambi in na stopnišču so ob katerikoli uri dneva našli sledi njihovega hitrega množenja. Vsi dotedanji poskusi, da bi jih zatrli, niso obrodili sadov. V pritličju in na podstrešju stavbe so se pojavile tudi podgane, vendar ne v takem številu. Novi stavbi je bilo dotedaj prizanešeno, toda bali so se, da se bodo, ko bo ta obljudena, škodljivci preselili še tja. Škoda se je kazala na sami stavbi in v skladiščih polnih oblačil, perila, posteljnine, delovnega materiala ipd. Zaradi tega je uprava prosila gubernij, da bi ji dostavil vsaj šest mačk. Preračunali so celo, koliko bi stala oskrba mačke na dan, in sicer 15 krajcarjev (2 krajcarja manj kot oskrba prisiljenca). Gubernij je odgovoril, da je za čistočo v delavnici zadolžena uprava sama. Lahko samo upamo, da so si mačke priskrbeli.⁶⁵

Kapelo in predmete v njej je konec septembra 1847 posvetil župnik fare sv. Petra Svetličič.⁶⁶

Oktobra 1846 je gubernij razpisal licitacijo za dostavo potrebnega inventarja za prisilno delavnico. Izklicna cena je znašala 3721 goldinarjev. Podjetnik, ki je naročilo prevzel, je bil zadolžen priskrbeti oblačila za prisiljenca, uniforme za paznike, posteljnino, pohištvo, opremo za bolnišnico, kuhinjo, pralnico, kopalnico in pisarniške potrebščine. Sprejeli so tistega, ki je postavil najnižjo ponudbo. Podjetnik se je obvezal stvari dostaviti v predpisanem številu in zadovoljivi kvaliteti v dvanajstih tednih od dne, ko je bil izbran. V primeru prekoračenja roka za osem dni se je podjetniku od zaslužka trgal 1% nabavne cene, za vsak nadaljnji teden pa 2%. Nadzor nad pripeljanimi stvarmi je pripadel gradbeni direkciji, upravi delavnice ter posebni gubernijski komisiji. Med ponudniki so izbirali 19. oktobra v sejni dvorani ljubljanskega magistrata.⁶⁷

Izbran je bil ljubljanski trgovec Joseph Schreyer, ki je imel precej težav z dostavo naročene robe. Za rok so mu postavili 12. januar, vendar je 1. februarja prosil gubernij za podaljšanje do aprila. Prošnjo so mu odobrili, a vso potrebno opremo je uspel dostaviti šele do avgusta 1847.⁶⁸

Zadnja licitacija za kritje režijskih stroškov in zakup delovne sile, je bila objavljena v soboto, 27. marca 1847. Izklicna cena stroškov je bila sedemnajst

⁶⁴ ARS, AS 14, 1846, fasc. 50, ref. 2, št. 22.992, 26.851, 27.265, 1847, fasc. 50, ref. 2, št. 13.239, 15.069.

⁶⁵ ARS, AS 14, 1847, fasc. 50, ref. 2, št. 7.131.

⁶⁶ ARS, AS 14, št. 23.647.

⁶⁷ Amts - Blatt zur Laibacher Zeitung, nr. 118, 1. October 1846.

⁶⁸ ARS, AS 14, 1847, fasc. 50, ref. 2, št. 2.963, 20.539.

krajcarjev po glavi na dan in ta vsota je morala pokrivati prehrano, obleko, perilo, posteljino, hišno opremo, drva, luč, čiščenje perila ter prostorov, pogrebne stroške in vse ostale manjše potrebe (z izjemo zdravil) zdravega ali bolnega prisiljenca.

Izklicna cena za delovni zaslužek po osebi na dan je bila polovica krajcarja in jo je moral izplačevati podjetnik, ki je zakupil delovno silo. Prisiljenec je prejel zaslužek le za delo, ki je presseglo predpisano normo,⁶⁹ ostali zaslužek pa je dobila delavnica. Podjetniki, ki so bili izbrani, so morali položiti kavcijo v višini 1.200 goldinarjev.⁷⁰ O zakupu delovne sile se je gubernij pogajal že nekaj let prej. Ves čas sta bila v igri le dva resna kandidata: Benjamin Pichler, ki je vodil gradnjo ustanove, in trgovca Scribe in Aichholzer, ki sta bila od oktobra 1845 zakupnika delovne sile v ljubljanski kaznilnici. Sprva se je zdela Pichlerjeva ponudba ugodnejša, zato mu je bila oblast bolj naklonjena, vendar je morala dvorna pisarna junija 1845 zaradi neresnosti oziroma neizpolnjevanja obveznosti razveljaviti že sklenjeno pogodbo. Pogajanja o zakupu delovne sile so imeli s Pichlerjem že v letih 1843-1845.⁷¹

Na javno licitacijo se Pichler ni več prijavil, tako da sta ostala le še Johann Georg Scribe in Joseph Aichholzer, s katerima so podpisali pogodbo 31. avgusta 1847. Ker je bil dogovor za delavnico neugoden, so ga po nasvetu državnega knjigovodstva sklenili le za dobo enega leta, od oktobra 1847 do oktobra 1848. Varščine poslovnežema ni bilo treba plačati, saj sta jo poravnala že pri kaznilnici. Čez izklicno ceno nista šla, niti pri sedemnajstih krajcarjih za stroške, niti pri plačilu prisiljencem.

Prisiljenci so opravljali enaka dela kot kaznjenci,⁷² le da so bili zanje bolje plačani. Na prvem mestu je bilo predenje (lan, bombaž itd.), spiranje preje, barvanje, tudi tkanje. Glavni izdelek prisilne delavnice so bile odeje (koci), ki so jih tudi barvali. Opravljali so tudi obrtniška dela kot čevljarstvo in krojaštvo, ter t. i. hišna dela (Hausarbeiten), ki so bila številna opravila v zvezi z ustanovo (nalaganje peči, čiščenje, pranje perila itd.). Pozimi je delovni čas trajal 9, poleti pa 10 ur.⁷³

Prisilna delavnica je začela obratovati 14. oktobra, ko so iz graške in praške ustanove v Ljubljano pripeljali osemindvajset tam zaprtih kranjskih prisiljencev.⁷⁴

Bleiweisove novice so njeno dolgo pričakovano odprtje pospremile s kratkim člankom z bombastičnim naslovom "Kranjskim lenuhom in potepuhom je postelja postлана!"⁷⁵

S tem je zgodba o nastanku prisilne delavnice v Ljubljani pri kraju. Priseljencem in priseljenkam, ter njihovemu življenju v ustanovi, pa se bomo posvetili ob drugi priložnosti.

⁶⁹ Anžič, Postlana je postelja, str. 319.

⁷⁰ ARS, AS 14, fasc. 50, ref. 2, št. 9.308.

⁷¹ ARS, AS 14, 1846, fasc. 50, ref. 2, 13.008.

⁷² Andrej Pančur: Boj obrtnikov proti konkurenčnemu prisilnemu delu. V: Zgodovina za vse, 2002, št. 2, str. 41, 51.

⁷³ ARS, AS 14, fasc. 50, ref. 2, 1847, št. 17.439, 22.539.

⁷⁴ ARS, AS 14, fasc. 50, ref. 2, 1847, št. 27.659.

⁷⁵ Andrej Studen: Prisilna delavnica v Ljubljani. V: Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Ljubljana 2001, str. 296.

Mitja Sunčič

TOWARDS THE HISTORY OF THE PRISON WORKHOUSE IN LJUBLJANA

S u m m a r y

After the Napoleonic wars, a need emerged in Carniola for an institution for disciplining mendicants and vagrants. These lived out in the open, without permanent residence, surviving on begging and petty theft. Following the closure of the Ljubljana Penitentiary (*Zuchthaus*), which had been converted into a jail, a very specific need emerged for a prison workhouse that would comply with the general guidelines of the Habsburg Monarchy for the detention of the socially marginalised. The initiative for the construction of a prison workhouse in Ljubljana had already been given by the Ljubljana District Bureau in 1819. The institution was initially intended only for local usage - to curb begging in Ljubljana. The original project envisaged the Trnovo parish building as its location. After unsuccessful negotiations with the Diocese of Ljubljana, the governor chose another location: the abandoned Gardner's Mill in the suburb of Poljane, owned by the town hall. It was there that the workhouse was finally built twenty years later.

The main reason for such a time lapse between the idea and the completed construction was the lack of financial means. After an initial enthusiasm, the idea of a prison workhouse gradually sunk into oblivion until being resurrected in the early 1830s by the Vienna Court itself, which wanted a joint institution for Carniola and Carinthia. However, with the latter opposing the idea, it fell through. After the 1840s, the workhouse was thus only spoken of in terms of Carniola.

A turning point for the project came in October 1835, with the death of Lovrenc Schkuderbach, a canon of the Ljubljana Cathedral, who bequeathed all of his assets - a total of 14,000 guilders invested in bonds - for the construction of the workhouse, on condition that the whole project be completed within ten years. Aware that this would have been impossible without state funding, the provincial states and the *gubernium* in 1843 requested an interest-free loan in the amount of 50,000 guilders from the Court Chancellery. Emperor Ferdinand I. granted the request at the end of 1844 and in April 1845 a prison workhouse fund was established. The financial problem was thus resolved and the construction finally began in April 1846. The prison workhouse was officially handed over to its warden in November that year. The total cost of the construction, which was executed by Benjam Pichler, a merchant from Ljubljana, and his business partner Mihael Starc, was 56,000 guilders. During the construction, the workhouse staff was hired: a warden, a chief guard, four male and one female guards, a priest, a physician and a medical attendant. The prison workhouse became officially operational on 14 October 1846, when 28 Carniolan labour convicts were transferred to it from institutions in Graz and Prague. It was modelled on the prison workhouse in the Tyrolian city of Schwatz.